

JUGOSLAVENSKI KONZULAT U ZADRU I VIZNI REŽIM ZA ŽIDOVE IZ 1939. GODINE

Zlatko BEGONJA
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK 341.8(497.5 Zadar)“1939“
Pregledni članak

Primljeno: 7. V. 2008.

Ključna intencija ovoga rada vezana je uz potrebu rasvjetljavanja aktivnosti Jugoslavenskoga konzularnog predstavništva u Zadru, i to napose onih u razdoblju trajanja izražajnoga fašističkog političkog usmjerenja Kraljevine Jugoslavije. U tom kontekstu posebnu pozornost privlačio je način faktične provedbe postojećih antisemitskih državnih zakona, što ih je navedeno konzularno predstavništvo trebalo u eventualnim prilikama striktno i veoma ažurno provoditi. I upravo zbog toga, postupajući na spomenuti način, ta je administrativna politička ekspozitura u konačnici omogućila potpuniji uvid i rasvjetljavanje tadašnje prevladavajuće ideološko-političke orijentacije Kraljevine Jugoslavije.

Ključne riječi: *Jugoslavenski konzulat, Zadar, fašizam, antisemitizam, 1939.*

UVODNE NAPOMENE

Nastupom prve vlade Milana Stojadinovića u Kraljevini Jugoslaviji, čija je aktivna vladavina bila u razdoblju od 25. lipnja 1935. do 21. prosinca 1938.,¹ započet je u političkom smislu stanoviti oblik fašizacije države. Naime, u nametanju takvih prilika Stojadinoviću je bilo prijeko potrebno ostvariti jedan od ključnih preduvjeta, formirati novu političku stranku pomoću koje bi stekao poziciju neprikosnovenog vođe, kako u stranačkom smislu tako i na državnoj razini. S takvim ciljem, odmah nakon preuzimanja funkcija u vladi uspostavio je stranku s imenom Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ), zasnovanu na principima djelovanja sličnih onima fašističkih organizacija susjednih zemalja.² Unutar takvog sustava dostigao je željeni status „vođe“,³ po uzoru na položaj Mussolinija i Hitlera u njihovim političkim strankama, kao i državama. Vodeći računa o trenutnim prilikama koje su u to vrijeme

¹ U toj vladi Stojadinović je bio predsjednik i ministar vanjskih poslova.

² Jugoslavenska radikalna zajednica formirana je 19. kolovoza 1935., i kao jedinstvena politička stranka djelovala je do početka 1940. godine. Program ove stranke temeljio se na pozicijama jugoslavenskog unitarizma i centralizma, uz naglašenu profašističku orijentaciju. Takva se politička koncepcija provodila zahvaljujući diktatorskim ovlastima što ih je sebi namijenio njezin utemeljitelj i vođa Milan Stojadinović. Više o nastanku i djelovanju JRZ vidi: Skupina autora, *Rječnik historije države i prava*, Zagreb, 1968., 384-385.

³ Više o tome vidi: Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb, 1961., 106.

prevladavale na svjetskoj političkoj pozornici, Stojadinović se iz pragmatičnih razloga odlučio na otvoreni oblik dodvoravanja susjednim fašističkim zemljama. Njegovo političko priklanjanje fašizmu-nacizmu imalo je svoga razloga i u tada aktualnom traženju odgovora na boljševičku ideološku ekspanziju, izravno poticanu iz Sovjetskog Saveza.

S obzirom na takve okolnosti, prvom Stojadinovićevom vladom stvoreni su osnovni preduvjeti, odnosno političke pretpostavke državnog povezivanja Kraljevine Jugoslavije i fašističkih država. U okviru tako uspostavljenih političkih odnosa, uzajamno prijateljstvo i povezivanje nastavljeno je i tijekom kratkotrajnog mandata njegove druge vlade, koja je funkcionirala od 21. prosinca 1938. do 5. veljače 1939. Nakon raspuštanja spomenute druge Stojadinovićeve vlade, mandat za formiranje nove vlade dobio je Dragiša Cvetković, koji je uspjeva sastaviti i takva egzistira od 6. veljače 1939. do 26. kolovoza 1939. godine.⁴ Nakon toga nadnevka pristupilo se ponovnom izboru vlade, formirane i otada poznatije pod nazivom Cvetković - Maček,⁵ s trajanjem do 27. ožujka 1941.

I Cvetkovićeva vlada nastavila je blisku suradnju sa susjednim fašističkim državama, što je u takvim okolnostima podrazumijevalo i prihvaćanje niza zakona, odnosno uredbi koje su svojim antisemitskim sadržajem bili kopija onih nacističkih. U kategoriju takvih svakako dolazi i „Uredba o mjerama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnji s predmetima ljudske ishrane“ iz 1940. godine, a koju su potpisali predsjednik vlade Dragiša Cvetković, zatim potpredsjednik Vladko Maček i svi ostali vladini ministri. Ovom Uredbom temeljito su određeni odnosi države prema Židovima, i to u slučajevima kada su oni posjedovali razne trgovačke radnje u kojima se obavljala prehrambena trgovina. Nadalje, Uredbom je bilo određeno da se navedene radnje obvezno moraju podvrgavati reviziji ako su njihovi vlasnici Židovi, čime se istodobno pružala mogućnost mjerodavnim vlastima da zabrane njihov daljnji rad, i to po vlastitoj procjeni. Također, tom su prilikom bile propisane i velike zatvorske, odnosno novčane kazne, za sve one koji bi bili otkriveni da su na bilo koji način skrivali podrijetlo židovskog vlasništva.⁶

Legalizacijom takvih zakonskih odredbi jasno se ocrtavao naglašeni antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji, koji je uz ostalo imao svoje ishodište u još

---

⁴ Na dan 26. kolovoza 1939. sklopljen je sporazum između Vladka Mačeka, vođe Hrvatske seljačke stranke, i Dragiša Cvetkovića, predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije, što je za rezultat imalo utemeljenje Banovine Hrvatske.

⁵ Vladko Maček, od 1928. prvak Hrvatske seljačke stranke (HSS) i u razdoblju od 1939. do 1941. potpredsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije.

⁶ Državni arhiv u Splitu (DAST), *Službene novine*, br. 229, od 5. listopada 1940., 1868, Uredba br. 690. Također o istoj Uredbi vidi: Tomislav VUKOVIĆ - Edo BOJOVIĆ, *Pregled srpskog antisemitizma*, Zagreb, 1992., 53, 54.

ranijem protužidovskom odnosu podgrijavanom u Srbiji tijekom XIX. stoljeća.⁷ S obzirom na takvu činjenicu, postaje razumljivijim (premda nikako prihvatljivim) postupak prihvatanja spomenutih političkih načela prema Židovima u Kraljevini Jugoslaviji. Upravo iz tih razloga u ovom se radu namjeravamo zadržati isključivo u okviru onoga razdoblja unutar kojega je antisemitizam dobio punu državnu afirmaciju. U sklopu provedbe tako uspostavljenih političkih odrednica svoju je ulogu na propisanoj razini imalo i Konzularno predstavništvo Kraljevine Jugoslavije u Zadru kao jedna od državnih sastavnica ukupnog administrativno-političkog djelovanja.

KONZULARNO PREDSTAVNIŠTVO KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U ZADRU

Zaključenjem Rapallskog ugovora⁸ okončano je, uz ostalo, postojeće međusobno granično pitanje između Kraljevine Italije i nove državne zajednice Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS).⁹ Postignutim sporazumom Italija je *de facto* i *de jure* osigurala granice unutar kojih su se našli istočnojadranski prostori s Trstom, Goricom, dijelom Kranjske, Zadrom,¹⁰ te otocima Cresom, Lošinjem, Lastovom i Palagružom.

Nakon tako definiranoga međusobnog teritorijalnog razgraničenja Kraljevina SHS pristupila je formiranju, odnosno procesu otvaranja svoga konzularnog predstavništva u Zadru. Tako je 1. srpnja 1921. regent Aleksandar u ime kralja Petra I. donio povelju u kojoj je stajalo:

---

⁷ Iscrpno o povijesti srpskog antisemitizma vidi: T. VUKOVIĆ - E. BOJOVIĆ, *Pregled srpskog....* Međutim, zbog usporedbe ovdje djelomično citiramo izvadak iz knjige: Vladislav D. STAKIĆ, *Moji razgovori sa Mussolinijem. Osovinske sile i Jugoslavija*, München, 1967., 41, gdje se iznose potpuno oprečna stajališta u pogledu srpskog antisemitizma. Tako je uz ostalo navedeno: „Srbija, a docnije Jugoslavija, nije znala što je to antisemitizam. Demokratski instinkt srpskog naroda, demokratski instinkt nosilaca srpske nacionalne politike, nisu nikada vodili politiku koja bi ma u čemu mogla dobiti izgled progona jedne rase ili jedne religije. Ovu tradiciju nastavili su i vrhovni faktori Jugoslavije. Prema Jevrejskom pitanju, razne države i razni narodi imali su i razna držanja. Mnoga od njih nisu odgovarala ni duhu slobodoumlja ni duhu tolerancije. Srpski narod i Srbija, a docnije i Jugoslavija, imali su po ovom pitanju, stav dostojan poštovanja koji je činio čast njihovom slobodnom raspoloženju.“ Vladislav Stakić bio je beogradski odvjetnik, koji je u razdoblju II. svj. rata bio posrednik između jugoslavenske vlade i talijanskih predstavnika (do kapitulacije fašističke Italije). O tome vidi: Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, Ljubljana, 1986., 59, bilj. 87.

⁸ Ugovor je sklopljen je 12. studenoga 1920. u malom talijanskom mjestu Rapallo. Uz taj ugovor potpisana je i tzv. Antihabsburška konvencija.

⁹ Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca naziv je koji ova državna zajednica nosi od trenutka svoga osnutka 1. prosinca 1918. Vidovdanskim ustavom od 28. lipnja 1921. mijenja svoj naziv u novi, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Konačno, od 3. listopada 1929. dobiva naziv Kraljevina Jugoslavija.

¹⁰ Teritorij Zadra obuhvaćao je grad i poreznu općinu Zadar, zatim prigradska naselja Arbanasi, Crno, Bokanjac i dio mjesta Diklo. Više o tome vidi: Državni arhiv u Zadru (DAZD), *Naš list*, br. 51, Zadar, od 9. veljače 1921., 2.

„Uvidevši potrebu imati Konzulat Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zadru i poznavajući osobine, koje odlikuju Gospodina Aleksandar Cincar-Markovića,¹¹ dosadašnjeg sekretara Ministarstva Inostranih Dela, postavljamo ga ovom poveljom, Našom rukom potpisanom, za Konzula Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zadru te da pod vlašću našeg Izvanrednog Poslanika i punomoćnog Ministra u Rimu kao takav vrši poverenu mu službu prema odredbama zakona, odluka i uputa. Nama je volja da on uživa sva prava, zatim i povlastice koje pripadaju činu njegovom: zapovedamo svima brodarima, trgovcima i drugim podanicima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca da ga priznaju i da mu se pokoravaju. Molimo Njegovo Veličanstvo Kralja Italije da mu dopusti, da vrši slobodno i bez ikakve smetnje službu, koja mu je poverena, obećavajući potpunu uzajamnost u takvoj prilici, kad budemo za to zamoljeni. Za potvrdu ovoga naredili smo da se na ovu Našu povelju udari državni pečat.

Dano u Beogradu dana prvog, meseca Jula, godine hiljadu devet stotina dvadeset prve.“

Uz potpis regenta, navedenu povelju supotpisao je i Nikola Pašić, kao „Predsednik Ministarskog Saveta, Ministar Inostranih Dela.“¹²

Na spomenutu povelju (tzv. provizorno pismo), Italija je uzvratila 4. kolovoza 1921., aktom koji se naziva egzekvatura.¹³ Njime se zapravo dao pristanak na obavljanje konzularnog posla Aleksandru Cincar-Markoviću, što je i značilo dopuštenje za otvaranje toga konzularnog predstavništva u Zadru,¹⁴ uz napomenu da njegov rad bude na obostranu korist Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije. Isti je akt potpisao talijanski kralj Vittorio Emanuele III.¹⁵

Kao što je vidljivo iz navedenoga, konzulat Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zadru započeo je sa svojim radom 1921. godine, a *via facti* prestao 1941. godine. Upravo do takvog načina prestanka rada došlo je zbog njemačkoga vojnog napada na Jugoslaviju započetog 6. travnja 1941., nakon čega je veoma brzo uslijedio akt kapitulacije Jugoslavije, i to 17. travnja iste godine. Činom kapitulacije, kao i u međuvremenu bitno izmijenjenim vojno-političkim okolnostima nastalim na

---

¹¹ Aleksandar Cincar-Marković već je 20. srpnja 1922. bio imenovan konzulom u Trstu. Vidi: DAZD, br. fonda 130, *Jugoslavenski Konzulat u Zadru 1921. – 1941.*, Opći spisi 1922. Također, Aleksandar Cincar-Marković je u vladi Dragiše Cvetkovića imenovan Ministrom vanjskih poslova. U svezi s razlogom tog imenovanja vidi: V. STAKIĆ, *Moji razgovori...*, 56, gdje se napominje: „Pad Stojadinovića izazvao je veliko uzbuđenje kod osovine. Da bi ublažio taj utisak, za ministra Spoljnih poslova imenovan je Cincar-Marković. Time se želelo da se umire bar Nemci.“

¹² DAZD, *Jugoslavenski Konzulat...*, sign. 3.1.1, Opći spisi 1921. godine.

¹³ Dopuštenje drugoj državi da može obavljati konzularne poslove u državi od koje se to tražilo.

¹⁴ Konzulat Kraljevine SHS u Zadru bio je smješten na tadašnjoj adresi Piazzale Crispi 2.

¹⁵ DAZD, *ISTO*.

cjelokupnom teritoriju Kraljevine Jugoslavije,¹⁶ postalo je sasvim razumljivo da je rečeno konzularno predstavništvo izgubilo osnovne razloge svoga postojanja.¹⁷

JUGOSLAVENSKI KONZULAT U ZADRU I VIZNI REŽIM ZA ŽIDOVE IZ 1939. GODINE

Kao što je prethodno navedeno Jugoslavenski konzulat u Zadru, imao je s obzirom na svoju poziciju, točno određenu administrativnu ulogu u provedbi protužidovskih državnih zakona. Naime, na osnovi postojećeg spisa iz 1939. godine, koji se nalazi u ovom konzularnom predstavništvu, nesporno se može potvrditi postojanje imperativnog zahtjeva za provedbom službenoga državnog stajališta prema predstavnicima židovske narodnosti. Pritom se, ono što je potrebno naglasiti, odraz takvih prilika nužno mora sagledavati unutar dva pravca, i to onoga koji je imao svoje ishodište u već od prije postojećem srpskom antisemitskom određenju, kao i onoga koji je na osnovi aktualnih političkih okolnosti što su zavladaile u dijelu europskih država, zahtijevao potrebu jugoslavenskoga državnog opredjeljenja, odnosno ciljane političke prilagodbe.

U tom kontekstu moramo promatrati i činjenicu da je „Ministarstvo inostranih poslova“ (Ministarstvo vanjskih poslova) Kraljevine Jugoslavije, dostavilo 3. siječnja 1939. odredbu kojom je propisalo pravila ponašanja svih konzularnih predstavništava u pogledu izdavanja viza za strane državljane židovske narodnosti. Stoga je okružnicom u formi zapovijedi, takva bila upućena i Jugoslavenskom konzulatu Zadar, u kojoj je, uz ostalo, izričito stajalo na koji način ovo (kao i sva ostala) kraljevsko predstavništvo mora postupati u takvim slučajevima.

Tako se prema navedenom traženju, Židovima, državljanima Njemačke, Čehoslovačke, Poljske, Rumunjske, Italije i bivše Austrije,¹⁸ nije ni u kom slučaju smjela izdavati ulazna viza, bez prethodno pribavljene suglasnosti Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije.

Nadalje, tranzitne vize Židovima, državljanima Njemačke, Čehoslovačke, Poljske, Rumunjske i Italije, mogle su se izdavati isključivo uz dopuštenje lokalnog čelnika policije. Takav je pritom imao obvezu prethodnog saznanja i potpunog uvjerenja u to da Židov kojemu bi se odobrila spomenuta viza, ne će iskoristiti priliku i zbog toga ostati u zemlji.

Isto tako, Židovima, državljanima Mađarske, Grčke, Bugarske i Palestine, ulazne i tranzitne vize također su se mogle izdavati samo uz suglasnost policijskog

---

¹⁶ Tim je trenutkom nastupio raspad države, i započela je provedba okupacijske podjele jugoslavenskoga državnog teritorija.

¹⁷ Točan nadnevak prestanka rada ovog konzulata nije nam poznat, jer se u tom smislu u Državnom arhivu u Zadru nije sačuvao niti jedan dokument.

¹⁸ Austrija je 13. ožujka 1938. pripojena Njemačkoj – tzv. Anschluss.

čelnika koji bi u takvim slučajevima morao dobiti puno uvjerenje u činjenicu da navedeni Židovi pritom ne će ostati na teritoriju Kraljevine Jugoslavije više od dvadeset i jednoga dana.

Za Židove iz preostalih zemalja, u kojima nisu bila provođena nikakva antisemitska djelovanja, odnosno nisu postojala u tom smislu ograničenja, Jugoslavenska kraljevska predstavništva mogla su bez bilo kakvih zapreka izdavati ulazne i tranzitne vize.

Na koncu, spomenuta je okružnica završavala sljedećom napomenom: „Ministarstvu inostranih poslova čast je moliti Šefove misija i njihove zamenike da se gornjeg naređenja, pod ličnom odgovornošću, strogo pridržavaju, javljajući Ministarstvu inostranih poslova o svima pojavama i promenama u antisemitskom pokretu ukoliko bi ga bilo u zemljama gde su akreditovani.“¹⁹

Uzimajući u obzir formu i sadržaj ovdje predočenog zahtijevanja Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije, može se nedvojbeno potvrditi postojanje službenih rasističkih normi, zapravo tako uspostavljenih odnosa što ih je država prakticirala u promatranom razdoblju. Naime, Židovi iz redom nabrojanih zemalja morali su ispunjavati veoma stroge administrativne pretpostavke, koje su bile prijeko potrebne za eventualno dobivanje ulaznih ili pak tranzitnih viza od strane bilo kojega jugoslavenskoga konzularnog predstavništva, pa tako i ovoga u Zadru. Međutim, isto je tako navedenom okružnicom izrijekom bilo rečeno kako se Židovima iz ostalih zemalja (izvan onih nabrojanih), gdje nisu u tom razdoblju bile na snazi nikakve antisemitske odredbe, moglo bez zapreka izdavati sve vrste viza. Time je zapravo bilo potvrđeno službeno državno stajalište, bitno zasnovano na političkom pragmatizmu prepoznatljivom istodobnim podilaženjem fašističko-nacističkim državama i njihovim ideološkim usmjerenjima, ali i pokušajima zadržavanja relativno dobrih odnosa s onim državama koje u tim trenutcima nisu slijedile takav ideološko-politički put.

I sljedeća okružnica što ju je od istog pošiljatelja²⁰ zaprimio u ožujku 1939. godine „Kraljevski Konzulat Zadar“, odnosila se na problematiku izdavanja tranzitnih viza za Židove, strane državljane. Uz ostalo tu je bilo navedeno kako se poneka predstavništva u inozemstvu javljaju Ministarstvu vanjskih poslova s pitanjima koja se navlastito odnose na izdavanje viza u svjetlu najnovijih političkih događaja. Stoga je upitano Ministarstvo izvijestilo i uputilo Kraljevsko predstavništvo u Zadru da – s obzirom na tadašnje političke okolnosti – ni u kom slučaju ne smije izdavati tranzitne vize grupama Židova za prelazak preko teritorija Kraljevine Jugoslavije, i to bez obzira na to jesu li prethodno ipak dobili takvo dopuštenje ili ga nisu dobili.²¹

---

¹⁹ DAZD, *Jugoslavenski Konzulat...*, sign. 3.1.97, Spis vize 1939. godine, K.P.Br. 1, okružnica (cirkular) br. 1, od 3. siječnja 1939.

²⁰ Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije.

²¹ DAZD, *ISTO*, K.P.Br. 3109-319, okružnica br. 24, od 29. ožujka 1939.

Tako formuliranim odgovorom (time i obvezujućim naputcima) na upite o daljnjim postupanjima glede izdavanja tranzitnih viza za predstavnike židovskog naroda ponuđen je još jedan od relevantnih dokaza prihvaćanja i provedbe antisemitskoga političkog opredjeljenja Kraljevine Jugoslavije. Tako se dogodilo da je – slijedom evidentne politike dodvoravanja nacizmu, napose u odnosima prema Židovima – Kraljevina Jugoslavija posezala i za odlukama koje su u potpunosti priječile predstavnicima židovskog naroda bilo kakvu mogućnost čak i privremenog prijelaza preko jugoslavenskog teritorija.

Nadalje, okružnica „Ministarstva inostranih poslova“ iz svibnja 1939. godine dodatno objašnjava u međuvremenu nastale probleme u svezi s izdavanjem viza stranim državljanima, Židovima. U tom smislu spomenuto konzularno predstavništvo u Zadru dobilo je obvezujući napatuk sljedećeg sadržaja: „Ministarstvo unutrašnjih poslova izveštava ovo Ministarstvo da ima slučajeve gde su izvjesna naša predstavništva na strani izdala, bez prethodnog odobrenja Ministarstva unutrašnjih poslova, ulazne vize Jevrejima državljanima zemalja u kojima je zaveden rasistički zakon. Ministarstvu inostranih poslova, u vezi sa gornjim, čast je skrenuti pažnju tome predstavništvu da se u pogledu izdavanja ulaznih viza u Kraljevinu Jevrejima stranim državljanima, izvoli u svemu pridržavati cirkulara br. 1 K.P.Br. 1 od 3. januara 1939 godine kao i cirkulara br. 24 K.P.Br. 3109 od 29. marta 1939 godine.“²²

Upozorenje o potrebi i obvezi pridržavanja napatuka iz sadržaja rečenih ranijih okružnica u svezi s načinom i uvjetima izdavanja, odnosno neizdavanja viza za Židove, strane državljanke, najbolji je pokazatelj zauzimanja tvrdoga državnog stava u pogledu odnosa prema Židovima. Naravno da su takve prilike, uz ostalo, bile uvjetovane, odnosno koincidirale s tadašnjim političkim okolnostima, koje su navijestale i skori nacistički pokušaj konačnog obračuna sa židovskim narodom.

Sljedeća okružnica s naslovom: „Oznaka mesta prilikom izdavanja viza Jevrejima“, što je bila proslijeđena također u svibnju 1939. godine, donijela je još temeljitija objašnjenja u svezi s pojavom nastalih nejasnoća pri izdavanju viza Židovima. Tako se u njoj između ostaloga navodilo da je prijeko potrebno, kod ponekih slučajeva dopuštenja ulaska Židovima, stranim državljanima, u Kraljevinu Jugoslaviju, u putovnici naznačiti mjesto u koje putuju. To se tražilo zbog potpunog nadzora njihova kretanja na državnom teritoriju.²³

Kao što nedvojbeno proizlazi iz sadržaja ove okružnice, i ona je jasno oslikavala antisemitsku državnu orijentaciju. Ovdje je prepoznatljiva posebnim naglašavanjem potrebe stalnog nadziranja kretanja Židova koji su eventualno iz nekih razloga ostvarili mogućnost dobivanja vize i boravka na prostoru Kraljevine Jugoslavije.

U okružnici koja je nosila naslov: „Dodatak cirkularu br. 1 K.P.Br. 1 od 3. januara 1939 godine“, donesena je zapovijed sljedećeg sadržaja: „Svojim aktom P. I

---

²² DAZD, *ISTO*, K.P.Br. 4393-319., okružnica br. 33, od 9. svibnja 1939.

²³ DAZD, *ISTO*, K.P.Br. 5123-319., okružnica br. 37, od 27. svibnja 1939.

Br. 23481 od 5 jula t. g., Ministarstvo unutrašnjih poslova dostavilo je ovome Ministarstvu²⁴ naređenje Predsednika vlade²⁵ da se izmeni drugi odeo cirkulara br. 1 ovog Ministarstva K.P.Br. 1 od 3 januara 1939 godine na taj način što se od prijema ovog naređenja:

1) Mađarskim državljanima, po narodnosti Jevrejima, ne može se više izdavati nikakva ulazna viza za Kraljevinu bez prethodnog odobrenja za svakoga pojedinca. Mađarski Jevreji kojima su naša predstavništva izdala vize do ovog naređenja, biće pušteni u Zemlju, ali im vize niukom slučaju neće više biti produžavane;

2) Da se Jevrejima iz Palestine mogu izdavati turističke vize samo na urednim britanskim pasošima snabdevenim sa povratnom vizom za Palestinu;

3) Za bugarske i grčke Jevreje ostaje i dalje na snazi odredba iz pomenutog cirkulara.²⁶

Navedenim dopisom koji su primila sva jugoslavenska konzularna predstavništva, pa tako i ono u Zadru, djelomično je dopunjena (ranije predočena) okružnica iz 1939. godine, i to napose u onom dijelu koji se odnosi na reduciranu mogućnost izdavanja viza mađarskim Židovima. Ta je nadopuna u cijelosti bila potvrđena i okružnicom koja je nakon toga uslijedila.

U tom kontekstu izdao je koncem srpnja 1939. godine predsjednik vlade zapovijed u šest točaka, kojom se izravno određivalo što je sve potrebno uraditi u cilju konačnog odstranjenja pitanja u svezi s izdavanjem dopuštenja ulaska i boravka stranim Židovima na prostoru Jugoslavije. Tako je, između ostaloga, tim putem bilo strogo zabranjeno i poduzimanje bilo kakvih osobnih intervencija sa strane, glede izdavanja viza.

Prvom je točkom bilo nedvosmisleno određeno da se svim stranim Židovima, bez obzira na vrijeme zadržavanja u Kraljevini Jugoslaviji, a koji su bili državljani zemalja koje do tada nisu provodile nikakve posebne zakone i propise protiv Židova (što nije vrijedilo za Njemačku s Austrijom, Mađarsku, Italiju, Poljsku, Slovačku, Rumunjsku i Češko-Moravski Protektorat),²⁷ dopusti boravak kao i svim ostalim strancima, odnosno arijevcima.

U drugoj točki bilo je navedeno da se svim stranim Židovima, koji su državljani onih zemalja u kojima vrijede određeni antisemitski zakoni i propisi, a da se takvi nalaze u Jugoslaviji duže od deset godina, čime su stekli uvjete za dobivanje jugoslavenskog državljanstva, te u tom pogledu podnijeli zahtjev, bez obzira na to je li takav u međuvremenu riješen ili nije, dopusti boravak pod istim uvjetima kao i drugim stranim državljanima.

---

²⁴ Riječ je o Ministarstvu vanjskih poslova.

²⁵ U tom razdoblju Predsjednik vlade bio je Dragiša Cvetković.

²⁶ DAZD, *Isto*, K.P.Br. 6359-319, okružnica br. 53, od 10. srpnja 1939.

²⁷ Nakon njemačkoga vojnog zaposjedanja Češke i Moravske, Hitler je 16. ožujka 1939. proglasio uspostavljenje Protektorata Češke i Moravske.

Sljedećom točkom, rednog broja tri, određeno je da se stranim državljanima židovske narodnosti, koji dolaze iz zemalja u kojima egzistiraju zakonske odredbe protiv Židova, a takvi se na teritoriji Kraljevine Jugoslavije nalaze od 1. siječnja 1935., omogući vremenski rok od tri mjeseca od objave ove zapovijedi, da obvezno napuste državu.

Četvrta je točka nosila odredbu o tome da se svim stranim Židovima, koji su došli iz zemalja u kojima postoje specijalni propisi protiv Židova, a ušli su u Kraljevinu Jugoslaviju prije 1. siječnja 1935., i u njoj ne borave deset godina, kao i oni koji su u državi više od deset godina, a takvi nisu podnosili zahtjev za dobivanje državljanstva premda su za to stekli uvjete, dopusti rok od šest mjeseci nakon ove objave, za obvezan odlazak iz države.

Petom točkom ove zapovijedi bilo je propisano da se stranim državljanima židovske narodnosti ne dopušta doseljenje u Kraljevinu Jugoslaviju. Pritom je posebice naglašeno da se svi takvi pokušaji moraju zaustaviti i onemogućiti pod svaku cijenu. Nadalje je navedeno da u iznimnim slučajevima, kada je bilo potrebno dopustiti kratkoročan boravak do maksimalno trideset dana, i to zbog trgovine, industrije ili tome sličnih opravdanih razloga, relevantne odluke može donositi isključivo Ministarstvo unutrašnjih poslova. Takva eventualna kratkoročna dopuštenja za ulazak i zadržavanje na prostoru Kraljevine ne mogu se prema ovoj zapovijedi, produžavati u vremenskom smislu ni u kom slučaju.

I konačno, šesta je točka završavala sljedećim naputkom: „Po primitku ove naredbe nadležna policijska vlast saopštice svima zainteresovanim rok za napuštanje zemlje po ovoj naredbi, pošto prethodno savesno i najbrže ispita slučaj i odredi kategoriju kojoj lice pripada. Saopštenje će se vršiti na potpis i to lično interesentu, bez ikakve molbe ili intervencije – preporuke. Saopštavajući naredbu zainteresovanim licima lično i na potpis, skrenuće im se strogo pažnja da se rok za napuštanje zemlje neće ni u kom slučaju produžavati. Istovremeno će se zahtevati od zainteresovanih da blagovremeno likvidiraju svoje poslove i sve ostalo što je u vezi sa napuštanjem zemlje.

Ponovno se skreće pažnja da se svaka intervencija, ma sa čije strane ona dolazila, mora onemogućiti. Odobreni boravci starešinama porodica po ovoj naredbi odnose se i na zakonitu suprugu kao i na bračnu maloletnu decu. Punoletni članovi porodice primiće naredbu lično na potpis.“²⁸

U nastavku je isto tako bilo zabilježeno da su sve strukture i predstavnici vlasti na koje se odnosila ova zapovijed, dužni odmah nakon njezina izvršenja, što je značilo nakon obavljenoga posla, dostaviti Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (najkasnije do 25. kolovoza 1939.) popis svih Židova stranih državljana, kojima je zasebno po svakoj prethodnoj točki dopušten boravak u državi.

---

²⁸ DAZD, *ISTO*, K.P.Br. 7035, okružnica br. 57, od 27. srpnja 1939.

Zatim je također bilo zahtijevano da se ova zapovijed i njeni naputci moraju izvesti bez šireg upoznavanja javnosti, ali uz to veoma energično i bez odlaganja, kako bi se upravo na taj način spriječila svaka eventualnost intervencije, koja bi bila upravljena u cilju onemogućavanja njezine cjelovite realizacije. Također, ovom su zapovijedi stavljene izvan snage sve prethodne odluke koje su sadržavale dopuštenja ili uskraćivanja boravka stranim Židovima, ako neka od takvih nisu do tada već bila izvršena.²⁹

Odatle proizlazi, kako je upravo navedena okružnica svojim sadržajem bitno mijenjala sve prije toga donesene norme koje su primarno određivale odnos prema predstavnicima židovskog naroda. Naime, takva je donosila obvezan naputak po kojem strani državljani Židovi, koji su dolazili iz zemalja gdje su bili prihvaćeni i aktivno provođeni rasistički zakoni, moraju neodgodivo napustiti Kraljevinu Jugoslaviju u roku od tri odnosno šest mjeseci. Pritom je dodatna zanimljivost bilo i to što je spomenuta okružnica sadržavala točku u kojoj je granična „crta“ vezana uz 1935. godinu, od koje se faktično određivalo koliko je predstavnicima židovske narodnosti preostalo vremena za odlazak iz teritorija jugoslavenske države. A upravo je 1935. godina, prema državnom praktičnom političkom djelovanju, uvriježeno smatrana početkom ozbiljnije fašizacije Kraljevine Jugoslavije (posebice od nastupa Stojadinovićeve vlade iz lipnja 1935. godine).

Nadalje, okružnicom se tražilo imperativno izvršenje spomenutih naputaka, kao i to da se rezultati provedenih radnji (što je prema svemu predočenom značilo dosljedan progon predstavnika židovskog naroda s teritorija Kraljevine Jugoslavije) obvezno dostave Ministarstvu unutrašnjih poslova najkasnije do 25. kolovoza 1939. I taj je nadnevak, što je također zasebna zanimljivost, u nekoliko dana prethodio službenom početku Drugoga svjetskog rata.³⁰

Sljedeća okružnica iz početka rujna 1939., koju ćemo ovdje također prezentirati, donosi sasvim konkretnu zapovijed o zabrani izdavanja tranzitnih viza poljskim, češkim, njemačkim, mađarskim i rumunjskim Židovima koji su namjeravali u problematiziranom razdoblju putovati za Italiju.

Ona je u tom pogledu sadržavala objašnjenje, ali i traženje da se, uzimajući u obzir tadašnju međunarodnu političku situaciju, iziđe ususret talijanskim zahtjevima o najstrožoj zabrani ulaska u Italiju, poljskim, češkim, njemačkim, mađarskim i rumunjskim Židovima. Stoga je spomenutom okružnicom zatraženo od jugoslavenskih konzularnih predstavništava da navedenim Židovima koji su namjeravali putovati u Italiju, ne izdaju ulazne odnosno tranzitne vize kroz Kraljevinu Jugoslaviju.³¹

---

²⁹ DAZD, *ISTO*.

³⁰ Vojni napad nacističke Njemačke na Poljsku od 1. rujna 1939. smatra se službenim početkom Drugoga svjetskog rata.

³¹ DAZD, *ISTO*, K.P.Br. 8172, okružnica br. 69, od 5. rujna 1939.

Posebno isticanje u ovom zahtjevu aktualnosti međunarodne situacije odnosi se zapravo na ključno promijenjene vojno-političke okolnosti koje su nastupile u Europi kao izravna posljedica izvršene vojne agresije Njemačke na Poljsku od 1. rujna 1939. U sklopu takvog ozračja, i Kraljevina Jugoslavija potpuno je zabranila ulazak, kao i prolazak kroz svoju državu Židovima iz navedenih zemalja, poduprijevši time na najizravniji način donesenu talijansku rasističku odredbu. To je u svakom slučaju još jedan od niza priloga koji nedvosmisleno svrstava i potvrđuje tadašnju rasističku politiku Kraljevine Jugoslavije, čime je u tom segmentu bitno određuje na stranu nacističko-fašističkih sila.

Jednako tako moramo promatrati i ovdje posljednje spomenutu okružnicu koju je „Ministarstvo inostranih poslova“ iz Beograda, prosljedilo također u rujnu 1939. svim kraljevskim predstavništvima, pa stoga i onome koje se nalazilo u Zadru.³² Naime, tu se radilo o propisanom ponašanju glede izdavanja viza za Židove iz Španjolske. Tako je za slučajeve spomenutih predstavnika židovskog naroda bilo jasno naznačeno da se vize mogu izdavati samo onim španjolskim Židovima koji su pritom imali uredne putne isprave izdane od nacionalističke vlade, i to s onim nadnevkom koji je bio zabilježen nakon završetka građanskog rata u Španjolskoj.³³

Sadržaj te okružnice svakako je značajan dokaz u kojoj se mjeri tadašnja politika Beograda dodvoravala i prilagođavala zacrtanim fašističkim stremljenjima u ovladavanju političkim prilikama u Europi. Tome najbolje u prilog govori u ovome slučaju jugoslavensko isključivo poštovanje i prihvaćanje samo onih dokumenata, odnosno putnih isprava, koje je izdala fašistička španjolska vlada.

I na koncu pregleda djelovanja Jugoslavenskog konzulata u Zadru koji smo promatrali za determinirano razdoblje, moramo ipak napomenuti kako ovdje nije pronađen niti jedan konkretan primjer koji je isključivo zaveden i takav rješavan kao problem izdavanja viza za navedene predstavnike židovskog naroda. To je svakako značilo da ovo konzularno predstavništvo u tom smislu ipak nije imalo praktične prilike postupati po traženjima predsjednika vlade ili Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, ali je bez obzira na to primilo sve napatke što ih je trebalo slijediti u eventualnim slučajevima provedbe rasističkih zakona prema Židovima. Sve odredbe o postojećim antisemitskim zakonima u Kraljevini Jugoslaviji morale su stoga, sa svoje razine, striktno provoditi i administrativne državne ekspoziture, pa tako i Jugoslavenski konzulat u Zadru.

---

³² DAZD, *ISTO*, K.P.Br. 8278, okružnica br. 71, od 8. rujna 1939.

³³ Građanski rat u Španjolskoj okončan je 1. travnja 1939., a pobjednik je bila fašistička strana predvođena generalom Franciscom Francom.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Nastupom Milana Stojadinovića 1935. godine na poziciji predsjednika vlade Kraljevine Jugoslavije stvorene su osnovne političke pretpostavke za nov način funkcioniranja države, i to onaj po uzoru na fašistički uređene zemlje. Takvo opredjeljenje nastavljeno je i provođenom politikom druge vlade, što je uslijedila odmah nakon odlaska M. Stojadinovića, a vodio ju je Dragiša Cvetković.

I upravo je njihovo ustrajno nastojanje na principima nametanja i podržavanja fašističko-nacističke političke orijentacije u državi bilo temeljnim razlogom službene uspostave određenoga broja zakonskih odredbi s isključivim antisemitskim sadržajem. Na provedbu tih zakona, po svojoj naravi kao administrativne i političke ekspoziture, bila su obvezna i sva konzularna predstavništva Kraljevine Jugoslavije, pa u tom kontekstu i Jugoslavensko konzularno predstavništvo u Zadru. Naime, konzumiranjem rasističkih zakona država je zahtijevala i od svojih administrativnih predstavništava u inozemstvu strogo pridržavanje odredbi propisanog ponašanja u pogledu rasističkog odnosa prema Židovima.

Stoga je i Jugoslavenski konzulat u Zadru, napose tijekom 1939. godine, imao intenzivnu korespondenciju s predsjednikom vlade i Ministarstvom vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije, a sve u pogledu aktivnosti i moguće realizacije tako dobivenih uputa. U tom kontekstu one su primarno sadržavale zapovijedi i naputke o načinu odnosa i ponašanja prema židovskim korisnicima usluga konzularnog predstavništva. Tome u prilog nedvojbeno govore i svi prethodno predočeni citati sadržaja zaprimljenih okružnica.

Upravo takvi bili su dobar pokazatelj u kojoj je mjeri Kraljevina Jugoslavija svojom političkom aktivnošću prihvaćala i dosljedno sudjelovala u potpunom promicanju antisemitskog ponašanja. Pojednostavnjeno kazano, bili su najbolji dokaz službene državne tendencije prihvaćanja fašističko-nacističkih rasnih principa djelovanja.

Zbog toga je i Jugoslavenski konzulat u Zadru, obavljajući propisane administrativne poslove u okviru svojih mjerodavnosti, izravno „pomogao“ dodatnom rasvjetljavanju stvarne državne političke orijentacije u determiniranom razdoblju. Uvidom u navedene okružnice i njihovom prezentacijom bitno nam je približena politička orijentacija Kraljevine Jugoslavije, kako neposredno pred početak Drugoga svjetskog rata, tako i u prvom razdoblju njegova trajanja.

Zlatko BEGONJA: THE YUGOSLAV CONSULATE IN ZADAR
AND THE VISA REGIME FOR JEWISH PEOPLE IN THE YEAR 1939

Summary

Before the outbreak of WWII as well as during its initial phase, the political orientation of the Kingdom of Yugoslavia was in a profound measure aligned with the paradigmatic ideological world-views of the Fascist-Nazi powers. Owing to this a certain number of legal acts whose nature was primarily anti-Semitic were accepted and carried out. As a consequence, all the Yugoslav administrative branches of government were obliged to act according to these decisions.

Thusly, the Yugoslav consulate office in Zadar, in the framework of its assigned chores and assignments, actively participated in preparing the full implementation of legal norms which in those circumstances primarily promulgated negative relations towards representatives of the Jewish people. Receiving a number of memos and under obligation to act according to their instructions, the consulate office in Zadar showed in a stark manner the promptness of the Yugoslav state to undertake imperative anti-Semitic actions.

Key words: Yugoslav consulate, Zadar, fascism, anti-Semitism, 1939

